

GÚNYIRAT A NYELVÚJÍTÓK ELLEN 1795-BŐL.

Ma már tudjuk, hogy az irodalmi visszahatás a nyelvújítók törekvése ellen nem a XIX. század elején, hanem nyomban Bartzafalvi zászlóbontása után kezdődött s hogy nem is a »Mondolat« volt az első orthologus gúnyirat, mely nyomtatásban megjelent. A bécsi »Magyar Musa« 440. lapján már 1787-ben¹ erősen megtámadja egy névtelen a pozsonyi »szeles és hitván Magyarotskát« (Bartzafalvit) az ő hírleveleiért, t. i. a Magyar Hirmondó 1786. II. félévi számáért. »Jaj tsupa bosszúság — mondja — mindennek ez a' Magyar Ujság; magyarul van, de senki sem érti«.

Pethe Ferencz, utóbb maga is szenvedélyes szócsináló, 1796-ban a »Gazdaságot tzelozó Ujság« június 28-án kelt Híradásában gúnyolódva ír »a p-i (pozsonyi) Magyar Szó Hámorban véres verejtékkal munkálkodó magas tudományú Hivatalos Urak«-ról s megemlíti, hogy neki is »ajánlották az ottan koholt újmódi tsínos szókat, de — bizony — nints nekünk (mondja) ahoz tehetőségünk, hogy olyan fellengős tzifra szókat elménkkel megfoghasunk. Nem lehet a' régi magyarságban megvénült Magyarnek a nyelvén könnyen fordítani; a' honnan tsak tsupán egy sorral feleltünk ezen Szó-Fábrica nagy Táalentomú Igazgatóinak így: Nem lehet a' 'Sidót környülmételkedetlenségessittethetnek«.

Mindezeknél sokkal fontosabb, tekintsük akár származását, akár tartalmát, az a gúnyirat, mely a bécsi »Magyar Mercurius« 1795. évi folyamában jelent meg. Ezt az újságot Pántzél Dániel szerkesztette 1793-tól 1798 június végéig s minden héten kétszer, kedden és pénteken, adta ki, hol 12, hol 16 kis nyolczadrétű lapnyi tartalommal. Néha »Toldalékot« is adott hozzá, külön lapszámozással. Mínt hogy a főlapnak megmaradt a folytonos lapszáma, ha a Toldalékot nem is köttették hozzá, ezek az időnkénti Toldalékok könnyen elkallódhattak és csakugyan el is kallódtak. A budapesti közkönyvtárak közül csakis a Nemzeti Múzeumban van meg a Magyar Mercurius, de a Toldalékoknak nyoma sincs benne. Nem hiszem, hogy volna egyáltalában a Mercuriusnak olyan példánya, a melyhez a Toldalékokat is hozzá köttették.

¹ L. »Bartzafalvi szógyártásának első bírálata« cz. cikket Tolnai Vilmostól (Nyelvőr 28 : 210.)

Már pedig a szóban forgó gúnyirat az 1795-iki Mercurius Toldalékán (41—46. l.) látott napvilágot, s ha Kazinczy el nem teszi, végkép elveszett volna számunkra.

Kazinczy kézirati hagyatéka, Kazinczy Gábor halála után a M. Tud. Akadémia kéziratárába került, s köztük Kazinczy »Pandektái« is hat kötetben. Így nevezte Kazinczy az ő történelmi, esztétikai, nyelvújítási, anekdotái följegyzéseinek összefüggéstelen, laza gyűjteményét. Ide tette el a magyar és német hírlapoknak egyes számait, a melyek rá nézve, egy vagy más tekintetből, érdekesek voltak. Itt találtam meg a Magyar Mercuriusnak ezt az elkallódott, érdekes Toldalékát is. Természetes, hogy Kazinczyt ez a Toldalék különösen érdekelte s hogy gondot fordított megőrzésére.

A gúnyiratban, melynek betű szerinti másolatát itt közöljük, a megróni vagy kifigurázni akart szók dőlt betűkkel vannak szedve. Így adjuk mi is.

* * *

(A megigéret ujj magyarság szerént írott levél):

Pestről Februárius 10-dikén.

Kedves Mercuriusom! A' következő levelet nyomtattasd ki Olvasóidnak mulattatásokra: hadd lássák, hogy az *ujj magyarság szerént* milyen furtsa levelet lehet írni. A' *Levél ez:*

Kedves *Uram Barátom!*

»Az cránt való *Kéreményét*, hogy e' mi Városunkban ez idő szerént való *eseményekről*, és az én *tanulmányomnak* is fojamattjáról tudósítsam: annál nagyobb *örölményemre* vagyon tellyesíteni, hogy így ezen tsekély *írományommal*, minapi *ígérményem szerént*, *mutatmányt* adhassak arról, mire mentem a Magyar Nyelvben **ból ide lett *érkezményemtől* fogva.«

»Hogy a' *Mindenességet* annál közelébb érhessem, a' szomszédjában *vettem* egy lakást, az első *emeletben*. De a' Házi-gazda *fel-mondván*, kéntelen voltam onnan *ki-húzni*, 's menni a' *Mindenesség Minde-nesséhez*. Ez a' hivatal *olljanság*, mint nálunk a' Gazdaság: és tsak lehet *Valamiságnak* tartani. Mert a' *Mindenesség* fizet néki az ő *Mindenességéért* esztendeig 400 forintokat: pedig tudni való, hogy az apró *Gyakorlatosságokban* sints mindenütt a' Professornak fizetése *illyenség*. Nem lehet hát rajta tsudálkozni, ha ő nem szeret *gyaloglag* járni, mikor *spatzérozni* megyen: hanem mindég egy Fiakkert veszen magának, 's-a' *tollann* álló hintóban kevélyen meg-ül.«

»Járom a' *Tudákosságos* letzkéket, és már tudok rajzolni *Köböket*, *Czövekeket*, *Hengereket*, és *Asztalagokat*; mép pedig nem *gyermek-*

leg festem én azokat. A' *Czöveket* (pyramis) p. o. koránt sem alóll festem hegyesnek, hanem felül. Nagy tehát már is az én *megvilágosodmányom*, és mondhatom, hogy a' földmérésben nem soká *Mesterleg* leszek. Mert az eszem is *madárlag*, 's a' Tanitom sem *tökleg* és *számárlag*, hanem *Plátólag*. Azt ígérte, hogy meg tanít a' föld-mérésben lévő egyéb *Kerteletekre* is a' *Szüretelet* előtt: tsak hogy *figyelmetelettel* nézzem azokat, midőn a' táblának *felületére* rajzolja. Tanúlom a' *növényekről* való Tudományt is t. i. a' *Füvészséget* egy Professortúl, a' ki ámbár *Lelkész*, még-is hies *Füvésznek* tartya magát. Ugyan e' tanította a' *Tünetértekséget*-is; magyarázza az *Égi-láttzatokat*, *Tünneményeket*: 's ezt tanítani néki *játtzat*, nekem pedig nagy *tettzetem* vagyok benne: nem is leszsz addig *nyugszatom*, *szünneményem*, míg ebben a' szép tudományban nem lesz *boldogúlatom*. Ha ezen *Tanulmányokat* *bé-végezem*: majd az *Ügyészség* tanulására adom magamat, ha a' *Szüléim helybe-hagyományyaikat* meg-nyerhetem. Ehez pedig annál inkább nagyobb a' *reményuletem*: minél bizonyosabb az hogy az *Ügyészséget* 'siros hivatalnak tarttyák. Nintsen is a' külömben. Mert a' sok ügyesbajos emberek nem szoktak üress kézzel az *Ügyészhez* jőni, 's-kivált mikor *Kéreményes-Irására* jó *Hátasitmányt* kap, jó *fizetmény* üti a' Markát.«

»A' Magyar nyelv mívelő Társaságba is *bé-iktatattam* már egy jó akaróm által, és azon igyekezem, hogy magamat *tökéletesíttsem* a' *Könyvek* magyartításában. Éppen akkor volt az ujj Praesesnek *bé-iktatása*, kihez sok *szerentséltető-Irások* küldettettek. Az ujj Praeses egy igen szép *Mondolattal* köszöntött bé; a' *ki-iktatott* régi Praeses pedig hasonlóval bútozott el. Ezt mindnyájjan igen szerették: minthogy éppen meg felelt a' Társaság *várolattyának*. Vagynak ugyan e' Városban más Társaságok-is, kiket így kellene hívni: *Musika-mívelő*, *Táncz-mívelő*, *Lovaglás-mívelő*, *Kereskedés-mívelő* Társaságok; minthogy azon munkáldoknak, hogy az említett mesterségeket nagyobb *tökéleteségre* vigyék: de én azokat nem szeretem. Hanem a' *Beszédet*, vagy *Nyelvet* akarom *mívelni*, a' mely tsak tudós embertől telik-ki. Távol legyen, hogy a' *Kézi Mesterséget* *mivelljem*, és mint az Atyám, *Kerékműves* legyek: én sokkal nagyobb akarok lenni t. i. *Nyelv-műves*, vagy *Nyelv-gyártó*. Az anyám a' ki otthon sok *sirást* *mivelt*, mikor tőlle el váltam, arra intett engemet, hogy magamat a' Magyar Nyelvben *tökéletesíttsem*. *Fogantositom* is Anyám intését, és ide lett *érkezményemkor* mindjárt *vettem* magamnak egy *Nyelv-Mestert*, a' ki engemet nagy *Szorgalommal* tanít a' Magyar Nyelvre. Hijába *gyalázatosították* ezt én előttem: mert az

értli magát, hogy ezt minden értelmes ember *dicséretesitheti*. Ennek tudása *betsülletesíti* az embert a' Hazában, 's-kivált a' mi Megyénkben nagyon *esméretesíti*. Igyekezem tehát magamat a jó Magyar Irókban *jártasítani költesíteni*. Már fordítottam is. Fordításomnak első *Remeklege* az *Etelka*, szép kis Magyar Könyvetska: és tanátsolnám, hogy azt olvassa a' *Siderka, Péterka, Eszterka, Sófika, és Juliska*-is. Igy szoktuk vólt tanulni a' Deák nyelvet is annak idejében t. i. ha egy darabot nyelvünkől *deákítottunk*; annakutánna ismét a' deákból valamit *anyanyelvitettünk*; E' minket nagyon meg *örömitett*; és ha jó volt az *el-sülemény*, a Tanító előtt nagyon *ditséretesített*. Nem is ok nélkül. Mert a' Könyvet jól *fordítani* nemesebb *dologítás*, mint a' madzagot sodorítani, a' *posztót nadrágítani*, a' *deszkát aszталítani*, az *árpát seríteni*, a' rozst, zabot, szilvát, *pálinkítani*. Majd idővel, ha a' Német, Görög, 'Sidó, 's-Arabs nyelveket meg tanulom; kötelességemnek esmerem *lenni*, a' jó Magyar Könyveket *Németíteni, Görögíteni, 'Sidóítani, és Arabsitani*-is. — Ha én *nyelv-műves* leszek, ugy Hektikába sem esem, mint a' vén kőműves, a' ki tsak a' sok Kőhögést miveli; sőt reménylem, hogy a' *nyelvmivelés* éngem még *Szolgabiróit*, vagy meg is *Vicze-sipányit*. Oh! mely szép *bé-köszönetelő mondatot* hallanak én töllem a' Vármegye-Házában *bé-iktattatásomkor*. Hasonló *bútsulatot* fognak hallani *el-iktattatásomkor*, vagy akarom mondani, haza menetelemkor. Lesznek abban a' *mondatban*, sok régi Magyar *Irolatokból* és ujj *Verseletekből* a' dologhoz illő *Felhorálatok, liljomlag, és rósálag* le irásokkal való *Virágositmányok*. Tsupán tsak a' *természetes* szókkal élek abban: a' *természetlen*. vagyis a' természet nélkül való szókat pedig el kerülöm. Nem sokat fog abban érteni a' *Tótlag* és *Németleg* ember; sőt még a' Magyar sem, a' ki tsak *vadászatos, bányászatos, méhé-szetes* 's-egyéb a'-féle ember. Annak a' *bé-iktattatásomkor* mondott *bé-köszönetelő mondatomnak*, és *el-iktattatásomkor* mondott *Butszalatomnak* hire fog lenni az egész Vármegye *Terjedségénn*, és sok *Uradalom-ban*. Mellyet én így *eszközölök*, hogy azon *Mondolatnak Nyomatványit* a' Gyűléskor ki-osztogatom a' *Titoknokom* és az iffju *Ügyészek* által. De mit mondok? hogy hire leszsz annak sok *Uradalomban*; sőt hire leszsz neki minden *Mesterdelemekben*, mellyeknek *ülemények* vagyon az igaz Magyar *Népedelmekben*; ezt veszik fel a' *Nyelvészek* is *remekdegelen* helyett, mikor a' Magyar *Nyelv-Mivelést* a' *borjulag* gyermekeknek eszkebe be-akarják iktattni.

Ezen két *Mondolatokról Irolatokat* tesznek a' Magyar *Hirnekek* sőt talám a Német *Idővénnyek*-is az ő mende monda *tárjaikban*, é

hoszszaon elő fogják azt *beszédelezni*, kitől lett azoknak a' ditső *Mondolatoknak eredések?* t. i. »hogy azokat nem valami *Születvény Magyar eszközlötte*; nem valami Magyar *Templomnok* vagy *Oskoláts*, vagy *'Soltárnok szerszámolta*; hogy azoknak *Eszközlője*, Bihar vármegyében nem *Hegy-közölt*, Szaboltsban nem *Nyir-vizellet*, Zemplinben nem *Hegy-aljázott*; hanem, a' ki *műszerelte* és *kutfejelle* e ditső hús lapos munkát, az ** Vármegyének *lap* nélkül való *Terjedségénn* egy *Kerékkeltől származoló Nemzetvény*, melly *Keréknek* most is igen híres, és sok *gömb* formájú kerekeket *eszközl*, sok *gömbelleneket* pedig meg *gömbit*, és az által meg *tökéletesit*. Nem is nézett pedig ezen *Mondolatoknak Irolója* a' Magyar *Szó-tárba*, míg azokat írta, sem *Szó-fabrikába*, sem *Szó-pintzébe*, sem *Szó-Tokba*. Mert néki az Agyveleje is *Szó-társzékér*. Soha ő a' már meg tanult Magyar szókkal rövidenn nem jön: mert ő magából ki tellik *Szó-tárnok*, *Nyelvfegyvernek*, *Beszéd-pohárnok*, *Ige-asztalnok*, *Mandolat-udvarnok*, és egyéb, ha van még valami Tisztye a' Királynak, el annyira, hogy a' mint mások irtak *Szó-tárt*, úgy már ő is írni fog *Szó-pohárt*, *Szófegyvert*, *Szó-udvart*, *Szó-Asztalt*, hogy így minden hivatalokon által mennyen. Sőt azon iparkodik, hogy még *Szó-konyhát* is írjon. Mert ha mind egy a' *Tár szekér* és *Konyha-szekér*; a' mint már van *Szótár*: úgy lehet *Szó-konyha-is*. És ezt ezen tudós *Nyelv-mívelő* nem soká *bé-kezdi 's bé-is végezi*; ha lesznek *előfizetők*, vagy azt *elő-nézők*, hogy ők még ezt a' jó *Könyvetskét használni* fogják; akár az ujj *Nyelvedelem* szerént magoknak, akár a' régi *Maradvány* szerént másoknak, t. i. a' bors és tubák árulóknak. Ugy is ezen *Irolónak a' tárgya* a' bors és tubák takarás; melyet el is ér; de az *előzménnye* valóban a tiszta Magyarság, mert ő azt meg előzte, és így az, ő néki háta megett van, még pedig jó meszsze; Minden két *lapjéért* való *Elő-fizetmény* akkoron tehát, egy *Krajtzár ki-számlálattyáért* adattatni szokott bors vagy tubák fog lenni; minthogy a *krajtzárnak* is a' lapja kettő.« *Eddiglen* vagyon a' *Hirnekektől* való *Tudósítmánynak* foglalattya.

A' mi nézi a' nállunk való *Eseményeket*: azokról legyen elég most ez a' kevés a' levél *szerzeleti* helyett. A' mezőknek *terjedségénn* itt minden *termévényt el-eszközlött* a' száradtság. Valamint igen *Kisség használlyák* a' szegény marhák a' mezőn való füveket: úgy erőssen *ártyák* a poshadt vizeket, és már bé-is kezdődött betegségek. A' *Gazdák* hijába *tanátsolják* a *Marha-betegéseket*: mert azoknak orvosságokat nem *használlyák*. *Szánakozlatot érdemlezők* ezeknek gazdái, kik, mint igaz *Scythiai fajzatok*, *zsirozott bundázalatokban* járkálóznak a *Mar-*

hadalmok és *Lovadalmok* után. Már *bé-végezték* az aratást is, de nem sok sarlót kellett *bé-köszörülni*, minthogy felette kevés buza termett. Három napi *szántadék* földnek a' *felületén*, oh! *fájdalat*, nem lett annyi szalma, hogy vagy négyszer *ki-fűlhetnék* vele a' Kementzét. Fel is *szállott* a' gabona árra: *bé-válik*, mennyire megyen még. Mikor *le-ébred* is *álmából* az ember; a kenyér leg első *búsulattya*. Meg érzik ezt a' drágaságot ez *Utóink* is, vagy is (a' Nyelv-miveletlen időbeli nyelven) a' mi Maradékink. — A' *szüretelet* felől hasonlóképpen gyenge *biztatvánnyal* vagynak a' *Szöllő-gyártók*. Mert csak ily *állatmány* alatt ígérhetnek jó *szüreteletet*, ha az *Essőzés lészeménye* felől biztatna bennünket a' *Plánéták járományából* és más égi *látzatokból* az *Idő-tár*. Már így a' *Szöllő Szemezmennyek' lágyalmánnya* és *fel-fuvalkodmánnya* felől is volna valami kis *reményletek*. De a' nagy *Száradekből* az a' keserves *fojadék*, hogy a Sajtó alatt nem leszsz az idén nagy *Must-áradék*. Melyre nézve a' kinek a' *Bor-tárjának foglalattya* jó féle ó-bor; annak a' legyen az intézettye, hogy azt meg tartsa; mert lehet abban a' *hiedelményben*, hogy árrának leszsz jó *futadéka*. Azok a *pintzék*, melyeknek *belöllettyeket* üresség telyesíti, tsak *Béka-tárak* fognak az idénn lenni, melyekben a' *békák' utói fürödnek*. — A' *Ketskeméti* nagy *gyuladék* felől éppen most vevénk hirt. Ugy hallik, hogy sok helyeken *gyujtászkok támadása* volna. Hallik az is, hogy már néhány *gyujtászkok* el fogattattván, a' *Rab-tárnak belölletébe lakat* alá zárattattak, a' honnan ki-hozattattván 50 páltza *ütemények* adattak az *alollattyoknak felületére*. Jó volna, ha a' *Törvénynekek*, az *Ügyészek*, és az *Ölészek* (más *Dialectuson Nyakászkok*, németesen pedig *Henkerek*) szorossabban bännának azokkal, és e' mi földünk *kertelettyéről eszközenék* azoknak el-költözéseket oly formán, hogy *Henker-fához kötelesitvén* őket, *kanótzokkal meglángítanák*, *pornokokká* tennék, és így az *emberes Társadalmokból* személyesen el *láthatatlanítanák*. Ez által *enyészetesitenék-el* az emberek' szivinek *foglalattyából* a' nagy *rettegmenyt*; és mind a *községnek*, mind a' *Közönségnek* bátorságát és *bátorságát tökéletesitenék*: nem volna így sem a *Helységeken*, vagy a' *Hellyenségeken*, sem a *Térségeken* vagy a *Téréségeken* annyi *gazonosság* és *tolvajosság*.

Többire ezek, a mint látni való, kedvetlen hírek; azt is látni lehet, hogy többire válogatott szókkal éltem ezen levelemben. Én is *többire* vagyok. Rák oroszlán havának (juliusnak) 29-dik napján 1794. jó baráttya, N. N.

* * *

Közbe szúrt csillag alatti jegyzetekkel nem akartuk a betű szerinti szöveget még jobban eltarkítani. Megjegyzéseinket utólag itt tesszük meg.

Látjuk, hogy itt már nemcsak Bartzafalvi van kicsúfolva. Neki jut ugyan az oroszlán-rész (tanulmány, iromány, felület, növevény, tünemény, tünetértékség, ügyész, mondat, urodalom, nyomtatvány, lap, titoknok, népedelem, társadalom stb.); de kijut Dugonicsnak is (tudákosságos, köb, czövek, henger, asztallag, kertelet, gömb, Etelka stb.); Révainak is (mindenesség, nyelvművelés); Benkő Józsefnek is (füvész, szótár) és még sok más ismeretlennek. Különösen föltűnő, hogy mindazok a grammatikai megrovások, melyekben a szintén 1795-ben megjelent Debreczeni Grammatika »A Magyar Nyelv Regulái vagy Analogia ellen tsináltt új szókat« (állomány, asztallag, beiktatni, bevégezni, czövek, előzmény, előértés, eszközteni, felület, foglalat, foganatosít, folyadék, gömb, használni, hátasítmány, henger, kertelet, kéremény, köb, lap, látszat, magyarítani, mindenesség, mondat, nyelvművelés, nyomtatvány, szerzelet, szótár, terjedség, természetes, tökéletesíteni, urodalom, utóink, ügyész, rák-, oroszlánhava) részesítette, a gúnyiratban is föl vannak használva. A mit a Debr. Gram. komolyan ró meg, az itt mind ki van figurázva. Szembeötlő az egyezés a Grammatika írói és a gúnyirat szerzője közt. Mintha csak összebeszéltek volna: »mi a nyelvtudomány fegyvereivel verekedünk, te pedig csúfold ki őket.« Bizonyosan Benedek Mihály, a későbbi superintendens s a Gramm. egyik szerkesztője osztotta ki a szerepeket. De ki lehetett a pasquillus írója? Kazinczy megőrizte számunkra a nevét is. Saját kezével jegyezte Kazinczy a Magyar Mercurius Toldalékára, hogy *Szacklányi Sigmund* nagyváradi predikátor írta. Szacklányi előbb debreczeni senior,¹ de már 1795-ben Nagyváradon ev. ref. predikátor szívesen teljesítette a debreczeni hatalmas collega kívánságát s megírta a Debreczenből vele közöltt adatok alapján a pasquillust. Ő írhatta a dicsőítő czikket is, mely Benedek Mihályról szintén az 1795-ki Mercuriusban jelent meg. — Dr. Szentgyörgyit is Benedek Mihály buzdította a Mondolat megírására, ime ő volt az 1795-iki gúnyiratnak is az értelmi szerzője.

SZILY KÁLMÁN.

¹ Ez adatot id. Szinnyi József szivességének köszönöm. — Széll Farkas a debreczeni kir. tábla tanácselnöke pedig, kitől utólag szintén kértem tájékoztatást, a következő adatokat bocsátotta rendelkezésemre: Szacklányi Zsigmond Peerben (Szilágyságban született. A debreczeni főiskolai törvényeknek 1771 április 26-án irt alá. Minthogy az akkori szokás szerint ezt az »aláírást« *novitius* diákok tették s novitiussá a diák körülbelől 17—18 éves korában lehetett: valószínű, hogy Szacklányi 1754-ben született. Főiskoljai senior volt 1781 szept. 16-tól, 1782 márcz. 9-ig. Külföldi Akadémiában járt. Pap volt Nagyváradon. Ebben a minőségben a bihari egyházmegye jegyzői tisztségét is viselte. 1802-ben elment Váradról (I. Keresztesi József Krónikájában 383 l.) s hivatal nélkül volt 1807-ig. Ez évben M. Telegdre ment s ott is halt meg.« — Vö. Petrik Bibl. (3 : 484 l.)